

De breischei als voorwerp van volkskunst

27 november 1925 **DE BREISCHEI. Een voorwerp van volkskunst.**

xxx De breischei (brei-scheede) bestaat niet meer. Ze werd gebezigt door de schaapherders in de Peel, die tijdens het hoeden van hunne kudden grove wanten, borstrokken enz. breiden en tijdens het zwerven de breinaalden borgen in een houten koker. Deze kokers werden door hen met allerlei snijwerk versierd, dat in zijne primitieve, ongekunstelde vormen de meest typische staaltjes van onvervalschte volkskunst geeft. Deze voorwerpen, die de aandacht van nagenoeg alle folkloristen zijn ontgaan, hebben de opmerkzaamheid getrokken van dhr. H. Wiegersma, die er in de Brab. Peel een 500-tal van verzamelde, zoowel uit de 19de alsook uit de 18de en zelfs de 17de eeuw dateerend. Een honderdtal ervan heeft hij fotografisch afgebeeld in een boekje, dat onder denzelfden titel, als boven dit artikeltje staat, bij Van Munsters Uitgeversmij. te Amsterdam is uitgekomen.

Het zijn deze reproducties, die de waarde van dit boekje uitmaken. De inleiding, grootendeels een stukje, kunsthistorische filosofie, had breeder en belangrijker beschouwingen kunnen brengen, dan de schrijver blijkbaar noodig heeft geoordeeld. Bij het bezien en vergelijken van de foto's wordt men onwillekeurig getroffen door de herinneringen, welke de decoratieve manier dezer ongeschoolde Peellanders aan den siertrant van andere primitieve rassen opwekt. Sommige dier „breischeien" zouden zoo ui; een Egyptisch graf kunnen gehaald zijn; andere doen denken aan de runen der oude Noren of aan de ornamentale diervormen der Kelten. Enkele versieringswijzen zeggen niets en zijn blijkbaar alleen gemaakt om het genoegen in de sierende lijn; andere beelden het geziene uit: menschenkoppen, of een veldmuis, of een hazelwurm. De enkele, die hogere cultuurvormen vertoonen: die deels op de draaibank zijn geweest, of waarin een samengesteld barok-ornament is gesneden, zijn juist daardoor al op het pad der decadentie.

Opmerkelijk is ook, hoe de mentaliteit dezer volkskunstenaars, vooral hun religieuze opvatting, in menig van deze stukken uitkomt. Beeltenissen van den gekruisten Christus, van een kelk met hostie, een opschrift "God zij met ons", het kruisteeken, de letters JHS enz. verraden genoegzaam de katholiciteit der streek.

Zouden wellicht in de Limburgsche Peel ook nog dergelijke breischeeden te vinden zijn? Vermoedelijk wel. Wie ze aantreft en ze aan het Provinciaal Geschied- en Oudheidkundig Museum (gevestigd te Maastricht) zou willen afstaan zou daarmee de geschiedenis onzer gewestelijke volkskunde een dienst bewijzen. J

1925? **De breischei als voorwerp van volkskunst,**
door N. **Wiegersma**, Van Munster's Uitg.Mij. te A'dam.

Een klein, maar zeldzaam interessant boekje ligt hier vóór mij. De heer Wiegersma ontdekte in de Peel een oude, eerst in het laatste kwarteeuw verdwenen volkskunst, in den vorm van gekerfde brei-stokken, die door boeren en vooral door herders bij het breien worden gebruikt. Een vijfhonderdtal deze voorwerpen, dateerend van 't midden der 17e eeuw af, wist hij te verzamelen. Blijkens de zeer talrijke illustraties in zijn boekje hebben we hier te doen met een uiterst primitieve, maar ras-echte volkskunst, waar in de verbeelding van het eenzame landvolk zich onbelemmerd en treffend zuiver vertolkte. Het geometrische gestyleerde overheerscht er geheel de meer realistische nabootsingsdrift. Wel vindt men er vele koppen, menselijke gestalten, diervoorstellingen onder, maar deze motieven lossen zich op in den zin voor het ornamentale rythme. Slechts enkele malen vindt men voorstellingen van planten, bloemen of boomen terug. Vaak is er een Christelijke symboliek stamelend uitgesproken, stamelend en hevig! Er zijn dingen bij van buitengewone, expressieve schoonheid.

Het best laat zich dit werk vergelijken met de negerkunst, hoewel de verbeelding veel minder demonisch is: het vlakke Peelland of de tropische oerwereld moeten ook wel verschillend inwerken op den primitieven mensch! Dat deze primitieve mensch overigens zich overal en altijd op een gelijksoortige wijze uitspreekt, is reeds merkwaardig genoeg.

De heer Wiegersma wijdde een korte, zaakrijke studie aan zijn onderwerp, een studie, waarin hij blijk geeft diep te zijn doorgedrongen in de psychologische grondbeginselen der kunst en een eerbiedige aandacht te voelen voor de elementaire gemoedsbewegingen en schoonheidsverlangens van den mensch, die buiten de cultuur staat.

Het is, zoowel om te lezen als om te zien een ongemeen belangrijk document. Jammer slechts, dat het omslag niet beter verzorgd werd. Juist wat de primitieve kunstenaar zoo sterk voelt: de organische éénheid van ornamenteel en voorwerp, ontbreekt

hier geheel. Vandaar, dat de talrijke primitieve motieven, over dit omslag lukraak uitgestrooid, opeens aan kinderteekeningen doen denken. De overeenkomst met kinderteekeningen zal ook bij vele der reproducties treffen, maar daarginds is het alles tot een strengen gebonden stijl herleid.

JUST HAVELAAR.

4 april 1927 **Tentoonstelling "De Breischei" in het Centraal Noord-Brabantsch Museum.**

Te 's-Bosch is een cabinet van het Museum ingericht voor een tijdelijke zeer ongewone tentoonstelling. Het betreft een selectie van 93 der merkwaardigste breischeiën, uit de verzameling van ongeveer 500 exemplaren (van plm. 1650 tot 1890) door dokter H. Wiegersma te Deurne bijeengebracht.

Uit het interessante geïllustreerde werkje "dat de heer Wiegersma hierover geschreven heeft en dat in de leeszaal van het Genootschap (bibliotheek) ter lezing ligt, citeer ik 't volgende:

"Het voorwerp dat ik thans aan u ga voorstellen, heeft waarschijnlijk nog nooit uwe aandacht getrokken. Het is de breischei, ook wel breistok, breikoker, breihout genoemd, dat als verlengstuk voor de breinaald werd gebruikt en tevens diende om den breier steun bij het werk te geven. Ze was officieel $\frac{1}{4}$ el lang (vierel) en bestond uit vier gelijke deelen.

In het proximale einde was een gaatje, welks bodem met tin of lood werd gevuld om uitslijting door den naald te voorkomen. Men droeg ze in den broekeband of bevestigde ze met een koord om het middel. In Peelland, waar ik alle exemplaren vond, werd de breischei door den man gebruikt; de vrouw, van nature handiger in de breikunst, liet het gebruik ervan meestal achterwege. Daarenboven breide zij niet veel. Het spinnen was haar toevertrouwd.

Gedurende de lange winteravonden, als zij de wol en het vlas bereidde en de huisvader bij het open vuur zat, doch ook als hij naast zijn wagen ging of zijn schapen hoedde, hield de boer of de scheper zich onledig met breien.

Het versieren van zijn schei was hem een aangename verpoozing. Eiken- of palmhout, doch ook mindere edele houtsoorten vormden het materiaal. Soms ook treffen we breischeiën aan van hoorn of been".

Het zou te ver voeren om in het bijzonder in te gaan op de verschillende voorstellingen die op deze breischeiën voorkomen. Vele dragen een religieus karakter, andere zijn van rechtlijnige meetkundige versieringen voorzien.

"Hoe duidelijk blijkt weer opnieuw, dat technische vaardigheid geen hoofdvereischte is, om een kunstproduct voort te brengen". "Evenals de mensch uit den lateren ijstijd, heeft onze artiest smaak gehad, voor de rechte lijn en het vormen van versiervlakken uit geometrische figuren, zelfs bij het afbeelden van mensen of dier ging deze zin niet verloren en er ontstonden de vele eigenaardig=hoekige ornamenten, die ook in de kunst een type vormen".

De heer Wiegersma eindigt zijn betoog aldus:

"Deze kunstuiting is verdwenen, ook de boer kwam onder den invloed van die beschaving, welke hem zijn oorspronkelijkheid verliezen doet. De kunst is wel het begin eener cultuur, de cultuur is ook vaak 't einde eener kunst". K. A.

Naar aanleiding van deze boekbespreking uit 22 november 1922 werden er meer verwijzingen gevonden, die ik hier overneem:

[\[http://www.dewieger.nl/\]](http://www.dewieger.nl/)

Wat is eigenlijk volkskunst? Kunst van en voor het volk, zou Wiegersma zeggen, maar daarmee komen we niet veel verder. In de volkskunst worden de verhalen, symbolen, dromen en idealen van de gewone man beeldend overgeleverd. Niet om de originaliteit van de maker te demonstrenen, want die is meestal een anonieme ambachtsman die dezelfde rol vertolkt als de verteller in een cultuur waar verhalen nog mondeling worden doorgegeven. Dat deze kunst voor het volk bestemd zou zijn, mag met een korrel zout worden genomen. Evengoed als onze kunst met een grote K is de volkskunst vaak een uiting geweest van welstand en - in mindere mate - van cultureel besef. Een boer in goeden doen liet zijn eigen messenheften en wandelstokken snijden en koos daarbij een voorstelling naar zijn smaak of eruditie. Handige lieden maakten en versierden zelf hun gebruiksvoorwerpen.

Zo komt het dat binnen de volkskunst onderscheid te maken is tussen de platte grollen, de brave middelmaat en bijzondere ingevingen en oplossingen.

De waardering van Wiegersma was niet op een van deze categorieën gericht. Hij zag juist in het geheel de weerspiegeling van wat onder een volk leeft, of dat nu vorm kreeg in een poepende boer was of in een mythologische held. Dat de voorwerpen zelf bedoeld waren voor intensief gebruik en daardoor aan slijtage onderhevig waren, sprak

de dorpsarts die in een woedende bui goed een juskom over een schilderij van Permeke kon gooien, wel aan.

Wiegersma was er trots op dat hij nog temidden van dit volk had geleefd. Het waren de Brabantse boeren van wie men zij dat ze arm waren, maar in werkelijkheid waren ze rijk omdat zij 'een intens geluk' kenden. Zo'n uitspraak typeert de missionaris die Wiegersma was. Die zogenaamd rijke mensen keken daar waarschijnlijk toch anders tegenaan, net als tegen de manier waarop Wiegersma al die voorwerpen, die in veel families van generatie op generatie moeten zijn doorgegeven, wist te bemachtigen. Hij deed daarover hij een boekje open in het televisie-interview uit 1968. Hij had altijd een snuifdoosje of messenheft op zijn bureau in de spreekkamer. Niet zelden riepen patiënten spontaan uit dat zij zoiets ook in huis hadden. 'Dat is het mijn!', riep dan de dokter, en de rekening voor het consult werd geacht in natura te zijn voldaan. Nog altijd zijn er mensen die deze methode veel op diefstal vinden lijken. Toch staat wel vast dat Wiegersma het ideële doel had deze voorwerpen voor het nageslacht te behouden. In die opzet is hij voortreffelijk geslaagd.

De fascinatie die Hendrik Wiegersma koesterde voor de oude, kunstig vormgegeven gebruiksvoorwerpen die wij volkskunst noemen, heeft hij achteraf verklaard. In het monumentale boek 'Volkskunst in de Nederlanden' (1941) noemt hij de volkskunst een 'expressionisme van alle tijden', met kwaliteiten 'die in de kunst van het kind haar oorsprong en in de volkskunst haar voortgang hebben.'

Maar het lijkt erop dat zijn belangstelling voor volkskunst vroeger ontstond dan die voor het schilderen. Weliswaar is in krantenartikelen vermeld dat hij in 1926 voor het eerst een herder ontmoette met een breischei aan zijn riem, maar dat moet een vergissing zijn. In 1926 publiceerde hij het boekje 'De breischei als voorwerp van volkskunst'. Wiegersma bezat op dat moment, zoals hij schrijft, ongeveer vijfhonderd breischeien uit de periode 1650 tot 1890. (Een breischei is een houten voorwerp dat aan de broekband bevestigd werd en waarin een breipen kon worden vastgezet. Met name herders hadden hier veel plezier van, omdat zij tijdens het lopen konden breien.) Het moet jaren hebben gekost om een dergelijke verzameling bijeen te brengen.

De latere collectie volkskunst zou veel meer voorwerpen omvatten, ook andere dan breischeien. Snuifdozen, wandelstokken, messenheften, doosjes en etuitjes van allerlei soort waren er ruim in vertegenwoordigd.

26 oktober 2008 **Breischede**

Op 30 maart jongstleden schreef ik een [logje](#) over mijn vermeende breischede. Eén van de reacties die ik kreeg was van Ine Munsters. Zij wist te vertellen dat (wijlen) [Dr. Wiegersma](#) een verzameling breischeien had. Het museum de Wieger, gevestigd in het voormalige woonhuis van de dokter, zou er meer over weten en er zou een boekje over bestaan. Natuurlijk ben ik meteen gaan Googlen. En bij antiquariaat Gysbers & van Loon in Arnhem was het Bingo! Ik heb het inmiddels in huis. Het is een boekje uit 1926 en telt 51 pagina's, waarvan het merendeel gevuld met zwart-wit-foto's van houten breischeien uit de Peel, zoals jullie bij dit logje zien.

Dr. Wiegersma begint het boekje met een verhandelingetje over de filosofische gedachten die er in de loop der eeuwen over kunst bestonden. Daarna volgt onderstaande tekst:

"Het voorwerp, waarde lezer, dat ik thans aan U ga voorstellen, heeft waarschijnlijk nog nooit Uw aandacht getrokken.

Het is de BREISCHEI, ook wel breistok, breikoker, breihout genoemd, aanvankelijk een houtje, dat als verlengstuk voor de breinaald werd gebruikt en tevens diende om den breier steun bij het werk te geven.

Ze was officieel 1/4 el lang (vierel) en bestond uit vier gelijke deelen (talie's). In het proximale einde was een gaatje, welks bodem met tin of lood werd gevuld om uitslijten door de naald te voorkomen. Men droeg ze in den broekeband, of bevestigde ze met een koord om het middel.

In Peelland (Nederland, Provincie Noord-Brabant), waar ik alle exemplaren vond, werd de breischei door den man gebruikt; de vrouw, van nature handiger in de breikunst, liet het gebruik er van meestal achterwege. Daarenboven breide zij niet veel. Het spinnen was haar toevertrouwd. Gedurende de lange winteravonden, als zij de wol en het vlas bereidde en de huisvader bij het open haardvuur zat, doch ook als hij naast zijn wagen ging of zijn schapen hoedde, hield de boer of de scheper zich onledig met breien. Het versieren van zijn schei was hem een aangename verpoozing. In geval hij liep, moest het garen meegedragen worden, en het werd aan een uitsteeksel of inkeeping opgehangen; hiermede zijn de eigenaardige openingen verklaard, die vele exemplaren bezitten.

Eiken- of palmhout, doch ook jeneverbes en minder edele houtsoorten vormden het

Naspeuringen van Paul Theelen: De breischi

materiaal. Soms ook treffen we breischiën aan in hoorn of been.
Het is niet mijn bedoeling U een uitvoerige verklaring te geven van alle figuren, die op mijn talrijke breischiën voorkomen. (Ik heb er ongeveer 500 in mijn bezit, die, zover ik kan nagaan, dateren van ±1650-1890)."

Hierna volgt een gedeelte waar de dokter "den Peelmwoner" en de versieringen van de breischi onder de loep neemt, waarna hij eindigt met:

"Vreemd doet het aan, dat de breischiën, zoals mijn photo's ze U toonen, onbekend, ongecatalogiseerd zijn.
Deze kunstuiting is verdwenen; ook de boer kwam onder den invloed van *die* beschaving, welke hem zijn oorspronkelijkheid verliezen doet. De kunst is wel het begin eener cultuur, de cultuur is ook vaak het einde eener kunst!
Ik meen een goed werk te verrichten deze voorwerpen van groote, volkskunstige waarde onder Uw ogen te brengen."